

„TÖRÖKKÉ LETT” MAGYAROK A SZABADSÁGHARC UTÁN

SELIM DERINGIL

1956. október 23-án délután a lengyelországi eseményekkel kapcsolatban előző este meghirdetett budapesti szimpátiatüntetés részben a Petőfi-szobortól, részben a Műegyetemtől érkező több tízezer résztvevője a budai Bem téren, a Bem-szobornál egyesült. Bem személyében a tömeg a lengyel és a magyar oroszellenes küzdelem egyik vezetőjét ünnepelte. Istók János szobrász Bemje 1934 óta áll a téren, hősies pózban, jobbjára felkötve, baljával a távolba mutat. A talapzaton olvasható felirat (Piski / A hidat visszafoglalom / vagy elesem; Előre magyar / Ha nincs híd, nincs haza) a híres csatára utal. Miközben a tábornok a magyar szabadságharc panteonjában foglalt és foglal helyet, nevét pedig szinte minden magyar ismerte és ismeri, aligha lehetett sok tüntető, és aligha akad a szoborhoz minden március 15-én ma is elvitt iskolások között, aki tudná, ami szakmai körökben természetesen ismert tény, hogy a szabadságharc legendás parancsnoka 1850-ben Murad pasaként, körülmetélt muzulmánként és az Oszmán Birodalom tisztjeként hunyt el.¹

A XIX. század a „renegát” új típusát teremtette meg, azt a romantikust, aki a szívének kedves ügyért kész volt akár meghalni is. A leghíresebb képviselője természetesen Lord Byron. A romantikus nacionalizmus árja azonban nem mindig fordult az Oszmán Birodalom ellen. A „népek tavasza” után lengyelek, magyarok, olaszok és mások sokasága talált menedéket az osztrák vagy az orosz ellenség (vagy mindkettő) elől oszmán területen az 1830–50-es években, ami némileg kínos helyzetbe hozta az oszmán elitet. Az Oszmán Birodalom éppen olyan legitimista monarchia volt, mint a Habsburgok Ausztriája vagy a Romanovok Oroszországa. Nyilván nem különösebben rokonszenveztek a nacionalista szeparatistákkal, akiknek tevékenysége nekik ugyanannyit árthatott, mint Ausztriának és Oroszországnak, ha ugyan nem többet, hiszen gyengébbek voltak. Am éppen ez a gyengeség csábította őket arra, hogy befogadják a jövevényeket, akiknek többsége képzett, nagy szak tudású katona volt. Egy török történetész egyenesen „a gondviselés küldte, égből pottyant képzett kádereknek” nevezi őket.² Az „ellenségem ellensége a barátom” elve mint *modus operandi* azonban súlyos diplomáciai válságokba sodorhatta és sodorta is a Fényes Portát, mivel Ausztria és Oroszország követelte a „lázdók” kiszolgáltatását, hogy mint árulókat bíróság elé állítsák őket. A helyzetet az is bonyolította, hogy a Porta és Ausztria, illetve Oroszország közötti érvényes kiadatási szerződés előírta a menekültek

kölcsönös visszafordítását.³ Ugyanakkor az oszmán állam a *tanzimát* reformokat követően egyebek között arra törekedett, hogy a „civilizált hatalmak” egyikének tekintésék, és mi kínált volna erre kedvezőbb lehetőséget, mint hogy kiterjessze nagylelkű védelmet azokra a romantikus menekültekre, akiket történetesen általános népszerűség övezett abban a két hatalmasabb államban, ti. Nagy-Britanniában és Franciaországban, amelyek jóindulatára a Porta igencsak rászorult. Mindezzel a legkevésbé sem állítjuk, hogy nem éreztek valódi részvétet a menekültek iránt, vagy ne lett volna meg bennük a *noblesse oblige* parancsán alapuló szándék a védelmükre, amelyet a régi oszmán szokás is erősített – hiszen az Oszmán Birodalom már Rákóczi Ferencnek is haláláig menedéket nyújtott. Ahmet Cevdet pasa, a híres konzervatív jogász egy *surát* idézett a Koránból, hogy igazolja az oszmán nagyvezír, Musztafa Resid pasa döntését, miszerint nem adja át a magyarokat ellenségeiknek:

„A magyarok arra kényszerültek, hogy oszmán területen keressenek menedéket. Az osztrákok és az oroszok kiadatásukat követelték. Sok magas állású személy tartott attól, hogy kihívja e két szomszédos nagyhatalom haragját. [...] Resid pasa, tartva magát a Korán parancsához (*wa in ahadan men al moshrekin istijaraka fa ajerh* – »ha egy hitetlen [*mushrikin*] menedékért folyamodik hozzád, nyújts neki menedéket«), állhatatosan ragaszkodott azon elhatározásához, hogy megvédi és oltalmába veszi a menekülteket, amivel kivívta az európaiak és az amerikaiak csodálatát és nagyrabecsülését az iszlám nemzet iránt.”⁴

1 ■ A szerző figyelmét Kovács András hívta fel Bem szobrára, Pogonyi Szabolcs pedig arra biztatta, hogy ezt az írását bocsássa a magyar közönség elé – mindkettejüket halás köszönet illeti. A cikk szerzője a magyar szabadságharc eseményeit illetően alapvetően a Bona Gábor szerkesztésében megjelent többszerzős összefoglaló munka (*The Hungarian Revolution and War of Independence, 1848–1849. A Military History*. New York, 1999) alapján tájékozódott. – A kötet rövidebb magyar változata szerint (Bona Gábor [szerk.]: *A szabadságharc katonai története: Pákozdtól Világosig, 1848–1849*. Zrínyi, Bp., 1998. 188. old.) Bem így biztatta a honvédeket: Ne fuss, magyar! Ne fuss! Nincs híd, nincs haza! (A ford.)

2 ■ İlber Ortaylı: *İmparatorluğun en Uzun Yüzyılı*. [A birodalom leghosszabb százada] Istanbul, 1983. 29–30. old.

3 ■ Az Ausztria és az Oszmán Birodalom által 1739-ben kötött belgrádi béke joghatóságot biztosított Ausztria diplomáciai képviselőinek az oszmán területeken tartózkodó ausztriai alattvalók fölött. Az 1774-es kücsük-kajnardzsi béke hasonló jogokat biztosított az orosz hatóságoknak. A szerződés 2. cikkelye előírta, hogy minden menekült foglyot mindkét birodalomból vissza kell fordítani, „azok kivételével azonban, akik Oroszországban a keresztény, az Oszmán Birodalomban a muzulmán vallásra tértek”. J. C. Hurewitz: *Diplomacy in the Near and Middle East*.

1848-ban Moldva és Havasalföld ismét az orosz és az oszmán erők közötti konfrontáció színterévé vált. 1849-re az Oszmán Birodalomban teret nyert a félelem, hogy Oroszország bekebelezi ezt a területet, s ezért a magyar felkelők győzelmét kívánták. A magyar ügy hallgatóságos támogatásának jele volt, hogy az oszmán határvédelem szemet hunyt a csempészek tevékenysége felett, akik oszmán területről szállítottak a Dunán fegyvereket a magyaroknak.⁵ Ez állt annak a híresztelésnek a háttérében, hogy Bem, az erdélyi magyar erők főparancsnoka nyilvánosan kijelentette, a Fényes Porta segítséget fog nyújtani a magyaroknak, amit az oszmánok, tartva attól, hogy konfliktusba keverednek Ausztriával és Oroszországgal, sietve cáfoltak az isztambuli és a bukaresti sajtóban.⁶ 1849. március 28-án I. Miklós cár, újabb lépést téve az „Európa csendőre” kétes címének megszerzése felé, csakugyan kemény figyelmeztetést juttatott el V. P. Tyitov követtel a Portához: „Oroszország nem tűri el, hogy a Franciaország és a lengyel emigráció által táplált anarchia átterjedjen az Oszmán Birodalomra.”⁷

A Lüders vezette erdélyi orosz intervenció haderő már 1849. július harmadik hetében arra kényszerítette a Vöröstorony-szoros őrségét, hogy Havasalföldre, azaz oszmán területre lépjen, és ott letegye a fegyvert. Miután a magyarok végső vereséget szenvedtek, augusztus közepétől nagyszámú magyar, lengyel és olasz katona és politikus menekült oszmán területre, sokan családostul. Ennek nyomán kezdetét vette az egyik legkényesebb diplomáciai kötéltánc, amelyre a XIX. században az Oszmán

Birodalom rákényszerült. Ausztria és Oroszország a „lázdók” kiadatását követelte, az Oszmán Birodalom pedig igyekezett megmenteni a menedékkérőket, de úgy, hogy közben elkerülje Ausztria és Oroszország egyesített haragját.

Nyár végére az Oszmán Birodalomba menekültek listája már a magyar forradalom „ki kicsodájára” emlékeztet. Perczel Mór tábornok, Mészáros Lázár altábornagy, a lengyel Henryk Dembiński altábornagy, Szemere miniszterelnök, gróf Batthyány Kázmér volt külügyminiszter és maga Kossuth is Orsován át ért oszmán területre, Bem, Kmety György és Guyon Richárd tábornokok a Zsil völgyén keresztül jutottak el az oszmán fennhatóság alatt álló Havasalföldre. A válság augusztus 22-én ért tetőpontjára, amikor a Bloomfield névre kiállított, hamis angol útlevelel utazó Kossuth is az Oszmán Birodalom területén keresett menedéket.⁸ A menekültek között mintegy húsz törzstiszt (ezredes, alezredes, őrnagy), 120 főtiszt és 260 altiszt és köztiszt volt, továbbá kormánybiztosok, kormánytisztviselők és családtagjaik. Októberre az oszmán határon a magyar hadsereg feltorlódott maradványainak és a polgári személyeknek együttes létszáma mintegy 3700-ra nőtt. A

Vidinben összegyűjtött menekültek nagy része a városba érkező Hauslaub császári tábornok által közvetített amnesztiaígéret nyomán október 21-én – az oda irányított szállítóhajókon – hazatért Magyarországra. „A magyar emigráció létszáma azonban – írja Bona Gábor – az 1850-es években, figyelembe véve e népesség állandó változását, 1200 és 1500 között ingadozott. Az emigráns közösség kezdetben az Oszmán Birodalomban összpontosult.”⁹ Egyes török források szerint a menekültek, amikor az első napokban az oszmán hatóságok vonakodtak beengedni őket, egyenesen azzal fenyegetőztek, hogy ott helyben áttérnek a muzulmán hitre.¹⁰ Az érvényben lévő szerződéses és szokás szerint ugyanis muzulmán menekülteket nem lehetett visszafordítani. Még fontosabb, hogy az oszmán jog értelmében az, aki oszmán területen tért át az iszlámra, automatikusan a szultán, illetve a kalifa alattvalója lett.¹¹

Augusztus 26-án Fuad bej, oszmán követ, akit azal a megbízatással küldtek Bukarestbe, hogy vizsgálja meg a szóban forgó ügyet, jelentette: „Ha valamivel nagyobb nyomást gyakorolnak rájuk, mind muzulmán lesz. Bár ez jó, nagyon valószínű, hogy bonyolultabbá tenné a dolgokat, hiszen akkor már nem lehet elutasítani őket.”¹²

A *documentary record*. Nostrand, 1956. I. 47–51., 55. old.

4 ■ Ahmet Cevdet Paşa: *Tezâkir*. Ankara, 1986. I. köt. 12. old.

5 ■ Abdullah Saydam: *Osmanlıların Siyasi İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar Leh Mültecileri Meselesi*. [A politikai menedéjjoggal kapcsolatban oszmán magatartás, avagy 1849 magyar és lengyel menekültjei] Klny., *Bellefen*, CLXI (1997). 339–385. old.

6 ■ Uo.

7 ■ Ian W. Roberts: *Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary*. St. Martin's Press, London, 1991. 37. old.

8 ■ Kossuth, mielőtt átlépte volna a határt, úgy tűnik, kapcsolatba lépett Ömer pasával, a havasalföldi oszmán hadsereg parancsnokával. Dénes János: *Kossuth and Great Britain*. Sárkány, Bp., 1937. 32. old.

9 ■ Bona (szerk.): *i. m.* 278. old. (a fejezet szerzője ugyancsak Bona).

10 ■ Saydam: *Osmanlıların*, *i. m.* 351. old.

11 ■ Vö. Cevdet Paşa: *i. m.*

12 ■ Basbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul [Miniszterelnökségi Oszmán Levéltár, Isztambul], *Dosya Usulu Tasnif* (a továbbiakban: BOA. DUIT 75-1/11. 3.) Idézi: Abdullah Saydam: *Müslüman olan Macar-Leh Mültecileri Meselesi*. [A magyar és a lengyel menekültek az iszlámra való áttérésének ügye] *Toplumsal Tarih*, 4 (1995), 43–62. old.

Azok a menekültek, akik még csak kacérkodni sem voltak hajlandók az áttérés gondolatával, a szultán személyes kegyéből kaphattak menedékjogot. Az áttértek viszont „menedékre, vendégszeretetre, védelemre és támogatásra voltak jogosultak a muszlim-oszmán jognak a menekültek (*mülteci*) és bevándorlók (*muhacir*) státuszát szabályozó rendelkezései értelmében. Ezek az emberek tehát kezdettől megkülönböztetett bánásmódban részesültek.”¹³

Ekkor Bem tábornok bejelentette, hogy 256 követőjével együtt áttért az iszlámra, és felvette a Murad Paşa nevet. Halim pasa, az oszmán csapatok parancsnoka ünnepélyes, fényűző fogadtatásban részesítette. E fejlemény nyomán az európai fővárosokban az a rémhír terjedt el, amelyet osztrák és orosz ügynökök is buzgón terjesztettek, hogy az oszmánok áttérésre kényszerítik a menekülteket. Egy különösen fantasztikus rémhír szerint maga Kossuth is áttért. Rosszindulatúan azt is híresztelték, hogy a „törökök” zaklatják a menekültek feleségét és gyermekeit. Ennek hallatán Kossuth levelet írt Palmerston lordnak, amelyben arra panaszkodott, hogy őt és híveit át akarják téríteni az iszlámra.¹⁴ A levél kikerült a sajtóba, és meglehetősen aggodalmat okozott a Fényes Portán. Bár továbbra sem világos, milyen természetű kényszerről volt szó, Kossuth és hívei nagyon is valóságosnak érezték. „Ha a Porta nem tud kitérni a közös orosz-osztrák követelések elől, akkor csak az mentheti meg a kiadatástól, ha híveivel együtt áttér az iszlámra. Ezt a tanácsot továbbította az egyik miniszter Kossuthnak” – írta Jánossy Dénes.¹⁵ Kossuth később megtagadta levelét, és nyilvános deklarációt juttatott el Resid pasához, a nagyvezírhez, továbbá tiszteletteljes köszönetet mondott a védelemért és a vendégszeretetért I. Abdul Medzsid szultánnak. Elismerte, hogy a Palmerstonnak írott levél a kétségbeesés óráiban született, „amikor úgy tűnt, egyedül a hit megtagadása és a kiadatás között van választásunk”.¹⁶

Jóllehet az oszmán hatóságok joggal tagadták az áttérés erőszakolásáról szóló vádakot, a vidini kormányzónak küldött utasítás szövegezése arra utal, hogy az áttérést valóban számításba vették mint lehetőséget a menekültek megmentésére: „Ha a dolgok rosszabbra fordulnak, az Oroszországgal kötött szerződéseink értelmében muzulmán menekülteket nem lehet visszafordítani. Burkolt célzás (*hafifce hikaye*) tethető, hogy hasonló mód nyílik az ő megvédésükre [ti. a magyarokéra] is, ha ez némi vigaszukra (*teselilyat*) szolgál.”¹⁷

Minden történész, aki eligazodik az oszmán kancelláriai nyelvezet finom árnyalataiban, azonnal megérti az üzenetet. A magyaroknak és a lengyeleknek világosan értésére adták: nem ajánlhatjuk fel nyilvánosan ezt a lehetőséget, mivel egyértelmű szerződéses kötelezettségeink vannak Ausztriával és Oroszországgal szemben, ám lehet, hogy meg tudunk menteni benneket.¹⁸ A vidini kormányzó jelentésében biztosította a Portát, hogy semmiféle nyomást nem gyakoroltak. Az történt ellenben – így a pasa –, hogy magyar és lengyel menekültek tolmács útján kijelentették, továbbra is

muzulmánna akarnak válni, mire „felvilágosították őket e lépés következményeiről, így arról, hogy sohasem térhetnek haza szülőföldjükre, de ők ennek ellenére ragaszkodtak elhatározásukhoz”.¹⁹ Amikor a menekültek százaival valóban azzal fenyegették az oszmánokat, hogy ott, a határon mind áttérnek, és ezzel kikényszerítik, hogy beengedjék őket, eltökéltségük azon alapult, hogy úgy tudták, az áttéréssel automatikusan oszmán állampolgároknak tekintik őket, és nem szolgáltatathatók ki osztrák vagy orosz ellenségeiknek. „A dilemmából egyetlen törvény adta kiút létezett, s ezt a törökök fel is ajánlották. Ha a menekültek mohamedán hitre térnek, a nemzetközi szerződések többé nem vonatkoznak rájuk. Ezért aztán török pasák jöttek toborozni a menekültek közé, magas rangot ígérve nekik a török seregben. Bem, Guyon és néhány más lengyel és magyar száműzött kötelnek állt, és vállalta az áttérés meglehetősen formális ceremóniáját. Kossuth maga hallani sem akart az áttérésről, és »Murad pasához« (Bemhez) intézett keserű levelében elítélte azokat, akik engedtek a török csábításnak.”²⁰

Egy nemrég közzétett török forrás szerint 1849. szeptember 18-án két levél érkezett a vidini táborba.

13 ■ Kemal Karpat: Kossuth in Turkey. The impact of the Hungarian refugees in the Ottoman Empire 1849–1851. *Hungarian Heritage Review*, 1990. március, 18–23. old. (A tanulmány magyarul: Kossuth Törökországban. A magyar menekültek szerepe az Oszmán Birodalom modernizálásában. *Keletkutatás*, 1989. tavasz, 36–48. old.)

14 ■ A levél szövegét lásd Hajnal István (szerk.): *A Kossuth-emigráció Törökországban*. I. Bp., 1927. (Fontes historiae Hungariae aevi recentioris) 482–486. (A ford.)

15 ■ Jánossy: *i. m.* 36–37. old.

16 ■ A levelet lásd: BOA DUIT 75-2/6. Kossuth, úgy tűnik, londoni emigrációja idején felemás érzelmeket táplált az Oszmán Birodalommal szemben. Egyfelől oszmánbarát kijelentéseket tett Resid pasa és a híres turkofil brit, David Urquhart előtt. Másfelől Mazzinival együtt oszmánellenes röpiratokat írt, amelyekben kijelentette, hogy a törököket ki kell űzni Európából. Ezt nem kisebb személyiség állította, mint Marx, a Vogt úrban. Taner Timur: Karl Marx ve Johann Bangya, nam I diger Miralay Mehmet Bey. [Karl Marx és Bangya János, más néven Mehmed bejj] *Tarih ve Toplum*, 35 (1986. november), 14–15. old.

17 ■ BOA DUIT, 75-1/30. 1. Idézi: Saydam: *Osmanlıllarin*, *i. m.* 352. old.

18 ■ Charles d’Eszlary szerint mintegy 3500 magyar és más nemzetiségű katonát adtak át az osztrákoknak, ami döntő hatással volt a többiek elhatározására, hogy áttérnek. Charles d’Eszlary: *L’émigration hongroise de Louis Kossuth en Turquie entre 1849–1850. VI Türk Tarihi Kongresi*, Ankara, 1967. 430–450. old. Saydam ezzel szemben rámutat, hogy az áttérésekre már a katonák kiadatása előtt sor került, lásd Saydam: *Osmanlıllarin*, *i. m.* 352. old., 44. jegyzet.

19 ■ BOA DUIT, 75-1/41. 5. A vidini kormányzó 1849. október 21-én kelt jelentését idézi: Saydam: *Osmanlıllarin*, *i. m.* 352. old., 42. jegyzet.

20 ■ Deák István: *A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Gondolat, Bp., 1994. 355. old. (Veressné Deák Éva fordítása)

21 ■ Bayram Nazir: *Osmanlıya Siginanlar. Macar ve Polonyalı Mülteciler*. [Az oszmánoknál lelték menedéket. A magyar és a lengyel menekültek] Istanbul, 2006. 82. old. – Andrassy szeptember 11-i levelét (Kossuth szeptember 19-ét jegyezte rá a kézhezvétel dátumaként) lásd Hajnal (szerk.): *i. m.* 468–470. old. (Az oszmán hatóságok, mielőtt Kossuthnak átadták volna, valószínűleg felbontották és elolvasták a levelet.) (A ford.)

22 ■ Karpat: *i. m.* 22. old.

23 ■ Az oszmán hatóságok valóban tartottak attól, hogy harc tör ki az áttértek és egykori hitsorsosaik között. A vidini kormányzó

Mindkettő címzettje Kossuth volt: az egyiket Andrassy Gyula, a magyar kormány isztambuli követe, a másikat a lengyel emigráció megbízottja, Czajka-Czaykowski gróf írta. Mindketten kijelentették, csak az áttérés biztosíthatja, hogy a menekülteket ne adják ki, és „a levelek azt is állították, a menekülteknek egy idő után megengedik, hogy visszatérjenek saját vallásukhoz, és abba az országba távozzanak, ahová akarnak, vagy ha úgy kívánnák, maradhatnak is, és tisztséget vállalhatnak az oszmán hadseregben”.²¹

Vegyük most szemügyre a menekültek helyzetét. Egy helyőrségi városban vesztegeltek, amely magát is alig tudta ellátni, nem is szólva az újonnan érkezett több ezer elkeseredett emberről és hozzátartozóikról. Két-három hónapon át mindennap azzal tértek nyugovóra, hogy másnap átadják őket ellenségeiknek, és szinte bizonyosan kivégzés vár rájuk. A rémhírek minden bizonnyal egyre terjedtek, és a menekültek elcsüggedtek. Bár az áttérést illető hivatalos állami álláspont árnyaltan kiegyensúlyozott volt, ez a legkevésbé sem akadályozott meg „néhány túlbuzgót, hogy megpróbálja rábeszélni őket az iszlámra való áttérésre, mondván, hogy máskülönben

kiszolgáltatathatják őket az osztrákoknak és az oroszoknak”.²²

A már áttért bajtársaktól azt hallották, hogy nincs abban semmi rossz, megint mások pedig az áttérésre ösztönözték őket.²³ Eközben a Porta kétségbeesetten kereste a minden fél számára kielégítő megoldást. Franciaország és Nagy-Britannia ekkor világossá tette, hogy támogatja az Oszmán Birodalmat abban, hogy nem hajlandó kiszolgáltatni a menekülteket. A brit támogatás egyenesen egy hajórajnak a Dardanellekbe vezényléséig terjedt.²⁴ Isztambulban is erősödött az a meggyőződés, hogy súlyosan csorbítaná a szultán nemzetközi presztízsét, ha valaha is kiadná hóhéraiknak azokat, akik az ő könyörületére bízták magukat.²⁵

1850. február 18-án Kossuth és 57 személyből álló kísérete felszállt a Tair-i Bahri oszmán hajóra, amely a nyugat-anatóliai Gemlikbe tartott. A menekültek március 31-én érkeztek meg Kütahya kisvárosba, ahol internáltként 1851 augusztusáig tartózkodtak. A csoporthoz Kossuth mellett olyan illusztris személyiségek tartoztak, mint Batthyány Kázmér gróf, Mászáros altábornagy, Perczel Mór tábornok, Gyurmán Adolf és Asbóth Sándor. Kossuth, miután elhagyhatta Kütahyát, 1851. szeptember 28-án szállt partra Southamptonban, ahol beszédben mondott köszönetet az Oszmán Birodalomnak a vendégszeretetért.²⁶

A „MUZULMÁN MAGYAROK”

A „muzulmán magyarok” története még különösebb. A legújabb török munka szerint a Vidint 1849. november 1-jén elhagyó „muzulmán magyarok” száma 241 volt.²⁷ Az a döntés született, hogy Bemet (Murad pasát) és tizenöt társát a többiekől elkülönítve Aleppóba küldik, ahol a kedélyek lecsillapodásáig internálva tartják, majd pedig aktív katonai szolgálatba helyezik őket. Bem újra meg újra azt kérte, hogy a ruméliai oszmán erőknél teljesíthessen aktív szolgálatot, ahol lehetősége nyílna az oroszok ellen harcolni. A Porta azonban ezt az adott időszakban sürgősen elhárította, és inkább úgy gondolta, Bemet az arab tartományokban kell állomásoztatni. Ennek megfelelően Bem és tizenkilenc követője, akik mind muzulmán nevet vettek fel, 1850 kora tavaszán meg is érkezett Aleppóba. E csoport tagjai között volt Kmety vezérőrnagy (Ismail pasa), Stein vezérőrnagy (Ferahád pasa), Guyon vezérőrnagy (Hürsid pasa), Zarzycki (Oszmán bej), Woronicki (Juszuf bej), Grimm (Musztafa bej), Baróthy (Oszmán bej), Thoult (Ibrahim bej), Fiala (Ömer bej), Hollán (Iszkender bej), Nemegyei (Ömer bej), Albert (Szelim bej), Orosdy (Ömer bej), Schinberk (Tahir bej) – mindannyian rangjuknak megfelelő fizetésben részesültek.²⁸

Murad pasa élettörténetét bizonyos rejtély övezi. Jóllehet lengyel volt, a magyar szabadságharcban játszott kitüntetett szerepe miatt az oszmánok szemében magyarnak (*macar*) számított – sohasem hivatkoztak

1849. szeptember 26-án Isztambulba küldött jelentése szerint a menekültek száma mintegy hateraz főre emelkedett. Az oszmán kormányzat igyekezett ruházatot és fedeleket biztosítani a menekülőknek. Saydam (i. m. 355. old.) kimutatást közöl a kormányzat által a menekülteknek juttatott esőkabát, fehérnemű, lábbeli stb. mennyiségéről.

24 ■ Saydam: *Osmanlıların*, i. m. 370. old.

25 ■ A menekültek túlnyomó többsége magyar volt, „meglehetős számú” lengyel mellett. *Uo.* 355. old.

26 ■ *Uo.* 384. old. Kossuth internálásának különböző aspektusaival számottevő török szakirodalom foglalkozik. Lásd pl. Abdulláh Saydam: *Kütahya’da Multeci bir Cumhuriyet*; Louis Kossuth. [Egy menekült államfő Kütahyában...] *Tarih ve Toplum*, 28 (1997), 5–14. old.; Bayram Nazir: Lajos Kossuth’u Kutahya’dan kacirma girisimleri. [Kísérletek Kossuth Lajos elrablására Kütahyából] *Tarih ve Toplum*, 36 (2001), 15–19. old.

27 ■ Bayram Nazir: *Osmanlıya Siğinanlar*, i. m. 119. old. Lásd még Karpát: i. m. 22. old.: „Azon magyar és lengyel menekültek jegyzéke, akik katonai kinevezést kaptak az oszmán hadseregben, azt mutatja, hogy 193-an kaptak beosztást különböző ruméliai egységekben, míg huszonegy személyt Isztambulba küldtek. Így az iszlám hitre áttért tisztek száma jóval meghaladta a kétszázat.”

28 ■ Bayram Nazir: *Osmanlıya Siğinanlar*, i. m. 369–371. old. A felsorolt személyek – Schinberk kivételével, akit nem tudunk azonosítani – a következők: Kmety György (1813–1865), Stein Maximilián báró (1814–1858, ezredes, Kossuth Vidinben léptette elő tábornokká), Guyon Richárd (1813–1856, tábornok, Kossuth Vidinben altábornaggyá léptette elő), Dyonizy Zarzycki alezredes (1821–?), József Woronicki herceg, őrnagy (1828–1885), Grimm Vince (1810 k.–1872), az állami bankjegynyomda igazgatója, Baróthy László őrnagy (1821–1885), Thoult István százados (1826–1893), Fiala János őrnagy (1822–1911), Hollán Hugó százados (1819–1863), Nemegyei Bódog őrnagy (1826–1896 után), Albert Ignác (Anzelm) őrnagy (1819–1893), Orosdi (Oroszdi, Orosdy) Adolf főhadnagy (?–1878). A katonai személyekre: Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Bp.*, 1983. 203., 297., 164–165., 339., 337., 99.; *Uő: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp.*, 2008–2009. I. köt. 457. old., II. köt. 456. old. (Hollán, Thoult, utóbbira lásd még Kuné Gyula: *Egy szabadságharcos emlékiratai*. Angolból ford. Berák Pál. Chicago, 1913. 69–72. old.); *Uő: Főhadnagyk, hadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp.*, 1999. II. köt. 609. old. (Orosdi). *Vő. Csorba György: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. Hadtörténeli Közlemények*, 1999. 352–397. old., 265. névvel, itt Fiala felvett neve Resid aga, Orosdié Ali effendi. (A ford.)

rá lengyelként (*lehli*).²⁹ Áttérésének őszinteségét az idevágó török irodalom sosem vonta kétségbe: „Miután áttért az iszlám hitre, Murad pasa egyetlen célja új hazájának és nagyra becsült uralkodójának, Abdul Medzsidnek a szolgálata volt. Szenvedélyesen gyűlölte Oroszországot.”³⁰ Az áttéréshez valószínűleg vendéglátóinak az a kijelentése adta a döntő lökést, hogy az áttérők az oszmán hadseregben fognak harcolni Oroszország ellen.³¹

Bayram Nazir szerint „az áttérőknek nem rendeztek külön szertartást. Akik készek voltak elfogadni az iszlámot, letérdelek a mecsetben a *müftü* előtt, és elismerték a *şehadetet*. Kijelentették azt is, hogy szabad akaratukból térnek át. [...] A szertartáshoz tartozó körülméletést és hajlevágást későbbre halasztották.”³²

A magas rangú magyar menekültek közül egyedül Bemről állítják a források, hogy Vidinben körülméletelték. Egy egykorú forrás nagyon részletesen beszámol a körülméletés körülményeiről, és mivel ez az egyedüli ilyen beszámoló, érdemes hosszabban idéznünk:

„Bem tábornok hét vagy nyolc helyen sebesült meg, sebészek és orvosok kezelték. Egy napon megjelent a mecsetben, ahol a muzulmánok imádkoztak. Kijelentette, hogy az iszlám hit megtiszteltetésében kíván részesülni. Bevezették a hitbe rendes szokás szerint. Később azonban megkérdezte az egyik katonai egység imámját: Mit kell tennem azért, hogy egészen muzulmán legyek? Az imám azt tanácsolta, metéltesse körül magát. Bem azonnal hívatta helyi segédjét, és közölte vele, azt akarja, hogy körülméletljék, ami hamarosan eljutott a vidini *müftü* és a többi tisztségviselő fülébe. Mivel sebei még nem gyógyultak be, figyelmeztették, hogy egy újabb seb vérvesztéssel járna, s akár az életébe is kerülhet, és azt tanácsolták, halassza el a körülméletést, amíg sebesüléséből teljesen fel nem épül. Mivel ragaszkodott elhatározásához, kijelentvén, hogy »eggyel több seb már mit sem számít«, nem volt mit tenni, hívták a katonaság sebészét, és Bemet körülméletelték.”³³

Bemmel nagy tisztelettel bántak oszmán vendéglátói: nyilván tudták, hogy kiváló katona, aki 30 ezres hadsereget vezényelt, 110 ágyúval, és majdnem övé lett a diadal. A lengyel honvédtábornoknak ugyanakkor „nem voltak illúziói afelől, milyen sors várna rá, ha az oroszok kezébe kerülne”.³⁴ A magyarok sem tápláltak illúziókat, mi vár rájuk az osztrákok kezében. Az osztrák bosszú kegyetlen volt. 1848 és 1850 között mintegy 150 személyt végeztek ki, összesen 1200-an kerültek várfogságba. A forradalom elmenekült vezetőit *in absentia* halálra ítélték.³⁵ A muzulmánként élhető nyugodt élet nyilvánvalóan a kisebbik rosszat jelentette – nem mintha a választás egyszerű lett volna. A menekültek egyike, Egressy Gábor naplójában is rögzítette gyötrődését. „Ördögi alternatívának” nevezte a választást; engedni „a visszatörést rettentő logikájának”, vagy megtagadni „házát, nemzetet, családot, emlékezetet”, és így örök számkivetetté válni, „testileg, lelkileg”.³⁶

Bem magyar követői közül Fiala Jánosról írják, hogy „kényszerhelyzetben lett mohamedán”, és Albert Anzelmet is „a körülmények kényszerítették arra, hogy mohamedán legyen” Kuné Gyulával együtt. Később mindhárman Amerikába kerültek. Aligha valószínű, hogy megmaradtak muzulmánok.³⁷

Miután kinevezték Aleppóba az oszmán hadseregben akkor létező legmagasabb, a hadseregparrancsnoknak megfelelő *ferik* ranggal és 7500 *kuruş* fizetéssel, Bem lelkesítőnek és progresszívnek gondolt tervezetekkel bombázta a Portát, egyebek között egy aleppói lőporgyár felépítéséről. 1850. december 10-én halt meg a drúzokkal vívott harcokban. Teljes katonai tiszteletadással temették el.³⁸ Az állam kifizette összes adósságát, és elhatározták, hogy díszes sírkövet állítanak neki. Ingóságait Iszmail pasa (Kmetty György) Európába vitte.³⁹

A magyar szabadságharc egy másik hőse, Kmetty tábornok állítólag szintén áttért az iszlám hitre, majd Iszmail pasaként Bem mellett szolgált Aleppóban. Bem halála után Londonba távozott. A krími háború kitörésekor visszatért az Oszmán Birodalomba, és kiemelkedő szerepet vállalt Kars, e kulcsfontosságú anatóliai erőd védelmében.⁴⁰ 1856-ban *ferikké* léptették elő, és a szultán ki is tüntette. Ezután visszatért Londonba. 1865 áprilisában bekövetkezett haláláig oszmán állami nyugdíjban részesült. Sírkövét a Kent-sal Green anglikán temetőben az oszmán követség állíttatta, a sírköre török, magyar, angol és latin nyelven vésték fel életpályájának állomásait.⁴¹

Mármost mit kezdünk egy efféle esettel? Az oszmán kormány a legnagyobb tiszteletadásban része-

29 ■ Lásd például: Bayram Nazir: *Maçar özgürlük savaçısı Osmanlı Murad Paşası, Jozef Bem'in Ölümü üzerine bir tekzip yazısı*. [Cáfolat Bem József magyar szabadságharcos, az oszmánok Murad pasája halálát illetően] *Toplumsal Tarih*, 12 (1999), 32–34. old. Az *Encyclopedia Britannica* feltünteteti Bem török nevét is és megemlíti: „Aleppó kormányzójaként élete kockáztatásával megmentette a keresztény lakosságot a lemészárlástól.”

30 ■ Bayram Nazir: *Osmanlıya Sığınanlar*, i. m. 32. old. Bár egyes források szerint Bemet (Muradot) kinevezték Aleppó kormányzójának (*Vali*), ez nem valószínű.

31 ■ Uo. 85. old.

32 ■ Uo. 86. old.

33 ■ Mehmed Tevfik: *Cok Yasa! Cok Jasa! Yedigari-Asri Abdulhamid Han*. [Éljen soká! Éljen soká! Abdulhamid Khan századának emlékére] Istanbul, 1294 / 1878–1879, 9–10. old. A kötet azon oszmán küldöttség magyarországi hivatalos látogatásáról számol be, amelyet a magyarok afölötti hálájuk kifejezéséért hívtak meg, hogy az oszmánok 1849-ben menedéket biztosítottak a magyar menekülteknek. A szerző figyelmét Dávid Géza professzor (ELTE) hívta fel erre a kötetre.

34 ■ Roberts: i. m. 211., 213. old. Az oroszok mintegy ezer kiadatni kívánt lengyel jegyzékét adták át az oszmánoknak.

35 ■ Bona (szerk.): i. m. 275. old. (a fejezet szerzője Bona)

36 ■ Egressy Gábor: *Törökországi napló, 1849–1850*. Pest, 1851. 38. old. Idézi Balázs Lilla „The Ottoman Empire and the Post Colonial Debate” c. kurzusra készített dolgozatában. Közép-Európa Egyetem, Bp., 2003.

37 ■ Edmund Vasvary: *Lincoln's Hungarian Heroes. The participation of Hungarians in the Civil War 1861–1865. The Hungarian Reformed Federation of America, Washington, 1939*. 52., 43., 63., 64. old.

38 ■ Európában azt rebesgették, hogy az oszmánok megmérgezték. Válaszul a brüsszeli oszmán ügyvivő, Eugene de Kerckhove cáfolatot tett közzé a *L'Indépendance Belge*-ben. Lásd:

sített egy hitehagyottat, ami nyilvánvaló ellentmondás. Vagy mégsem? Nagyon is lehetséges, hogy az oszmánok mindvégig tisztában voltak azzal, hogy a személyek „áttérése” pusztán jelképes volt, ezért udvarias fikcióként kezelték. Hogy mennyire volt őszinte az áttérésük, azt a török szakirodalom nem firtatja, az áttérést pusztán tényként kezeli. Indokolt feltételezés, hogy több őszinte „áttérő” is volt. A hosszú névsorból itt csak két személyt említünk: Kohlmann Józsefet, aki Fevzi pasa néven harcolt a krími háborúban, és Farkas Adolfot, aki Oszmán pasaként (Macar Osman Paşa, a magyar Oszmán pasa) hosszú időn át oktatózott az oszmán katonai akadémián, s aki Nigar Hanım (Binti Osman), az első török költőné apja volt.⁴²

Számos hasonló élettörténet akad, közöttük egy másik „magyaré”, Guyon Richárdé, aki, bár felesége révén magyarországi birtokos, születésénél fogva angol alattvaló (és *esquire*) volt, és többször is kitüntette magát a magyar szá-

Bayram Nazir: Jozef Bem'in Ölümü Üzerine bir Tekzip Yazısı. [Cáfolat Bem József halálát illetőleg] *Tarih ve Toplum*, 23 (1988). 39 ■ Karpát: *i. m.* 22. old.

40 ■ Vö. Arbanász Ildikó – Csorba György: Kmetty György emlékirata Kars erődjének 1855. szeptember 29-i védelméről. *Had-történelmi Közlemények*, 2005. 295–328. old. (A ford.)

41 ■ Edit Tashnadi: 18–19 Yüzyılda Osmanlı'da Macar Mültecileri. [Magyar menekültek az Oszmán Birodalomban a XVIII. és a XIX. században] *Tarih ve Toplum*, 215 / 36 (November 2001) 71–75. old. – (A ford.): Kmetty azt állította, hogy nem vette fel az iszlámot, és valószínűleg 1861-ben távozott Londonba. (Csorba: *i. m.* 378. old.)

42 ■ Josef Kohlmann ezredes (1808–1889) lásd Bona: *Tábornokok*, *i. m.* 204–205.; Farkas Adolf, Sumlában hadnaggyá előléptetett őrmester lásd Csorba: *i. m.* 370. old.; Tasnádi Edit: 150 éve született Kúnos Ignác. *Magyar Tudomány*, 2010. 10. szám. (A ford.) Számos magyar menekült telepedett le az Oszmán Birodalomban, szerény mesterembereként: ácsként, kocsisként vagy tímárként. Saydam: *Osmanlılarin*, *i. m.* 19. old.; vö. BOA A.MKT. NZD 11/89, 27. Ramazan 1266 / 1850. augusztus 6. (Ahmed effendi és Veli aga, magyar áttértek, akiket Isztambulban a városi építkezéseken alkalmaztak.) – Arra, hogy az isztambuli magyarok mivel keresték a kenyerüket, lásd még Csorba: *i. m.* 357. old., továbbá a névtárban (uo. 361–394. old.) szereplő adatokat is. (A ford.)

43 ■ *A Daily News* 1855. május 14-i száma arról írt, hogy „katonái szó szerint imádják” (“he is literally adored by the troops”). Lásd www.batteryb.com/Crimean_War/biographies/genguyon.htm.

44 ■ Tashnadi: *i. m.* 75. old. Pogonyi Szabolcs hívta fel figyelmem a sírfeliratra. (Modernizált helyesírással közöljük – A ford.)

45 ■ *Arminius Vambery, His Life and Adventures written by himself*. London, 1884. 13. old. – Vámbéry ezt első, 1857. évi keleti utazásával kapcsolatban írta; az emlékirat csak angolul jelent meg. (A ford.)

badságharcban. Miután Bemmel együtt megérkezett Vidinbe, állítólag áttért az iszlámra, és felvette a Hürsid pasa nevet. Guyon/Hürsid pasa jó példa a kétséges „áttérésre”. Eredetileg Aleppóba irányították Bemmel együtt, de még Bem halála előtt visszahívták

Isztambulba. Kérdés, hogy valóban áttért-e; legalább egy forrás kifejezetten a következőket állítja: „Sokat zaklatták, hogy térjen mohamedán hitre, kecsegtették magas méltóságokkal és parancsnoki tisztségekkel. [...] Határozottan elutasította az áttérést, de elfogadta a különös hivatalával járó kötelezettségeket.”⁴³ Az északkelet-anatóliai hadjárat során, 1854-ben, jórészt Guyon feladata volt, hogy megszervezze a kulcsfontosságú karsi erőd védelmének logisztikai hátterét. Az egyszerű oszmán katonák körében olyannyira népszerű volt, hogy állítólag azt kiáltották: Hürsid pasát akarjuk! (*Hürsid Paşayı İsteriz!*) – ti. főparancsnoknak. Nem így történt, és őt hibáztatták a török hadsereg későbbi, a kürekerei

csatában bekövetkező összeomlásáért. Isztambulban, 1856-ban halt meg, megbízatások nélkül, megkeseredetten. Sírkövén A haydarpaşai brit katonai temetőben a következő felirat áll: „Török Főtábornok / Frankhon ivadéka / Angolhon születtte / Magyarhon vitéze.” A síremlék legfeltűnőbb jellemzője, hogy voltaképp három, különböző időpontban állított sírkövből áll. Az eredeti Guyon halálát követően készült, a másodikat a Magyar Népköztársaság állíttatta halála századik évfordulóján, tehát történetesen 1956-ban, a harmadikat a Magyar Köztársaság, immár a kommunizmus bukása után – azaz Guyont/Hürsid pasát különböző történelmi körülmények között háromszor is magyar hősnak nyilvánították.⁴⁴

A magyar áttértek szinte legendássá váltak a szultán uralma alatt álló területeken. Amint később a vakmerő Vámbéry Ármín feljegyezte: „Akkoriban a magyar menekültek időszakát éltük. Több száz honfitársam elhitette, hogy áttért az iszlámra. Széltében-hosszában terjedt a hiedelem, hogy az egész magyar nép el fogja ismerni Mohamedet prófétájának, s valahányszor egy mohamedán meglátott egy *Madjarlit*, hittérítő tűz lobbant fel a szívében.”⁴⁵

Vámbéry, a nagy magyar utazó és tudós utazásai során isztambuli magyar emigráns körökben is megfordult. Egyik életrajza egy 1861-re keltezett fénykép közöl róla és Szilágyi Dánielről, „a magyar hadsereg

egykori tisztjéről” – mindketten török öltözéket és fezt viselnek, Szilágyi vízipipát szív.⁴⁶ Később, perzsiai útja során Vámbéry Diadinban összefutott Josef Kohlmann tábornokkal, akkor már Fevzi pasával, az Isztambulban elsőként megismert magyar emigránsok egyikével. Amikor ugyanis Vámbéry 1857-ben, huszonöt évesen először járt Isztambulban, a város tele volt magyar emigránsokkal, sokuk azóta nyilván kihullott a történelmi emlékezetből. Az oszmán fővárosban Vámbéry egyik fő támogatója Ismail pasa, azaz Kmety tábornok volt, aki az első házitanítói állást szerezte neki Husszein Daim pasa házában. Ugyancsak ő segítette, amikor 1864-ben Közép-Ázsiából visszatérve Vámbéry Londonban bukkant fel – Kmety/Ismail pasa ekkor már a londoni társasági élet népszerű alakja volt.⁴⁷

Ákár igaza volt Vámbérynek, akár nem abban, hogy honfitársai „elhitették, hogy áttértek” (és ő aztán tudott egy s mást az „elhitetésről”), az oszmán levéltári források bőséges bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy legalábbis néhányuk komolyan gondolta. Egy, az AH 1265 és 1268 (azaz az 1849 és 1853) közötti éveket átfogó nyilvántartás az összesen 340 áttérő között 35 magyart tüntet fel. A regisztrált áttérők több mint 10 százalékát kitevő magyarok az oszmán görögök és örmények után az áttértek legnagyobb keresztény csoportját alkották.⁴⁸

A nyilvántartás egyik, tipikusnak tekinthető bejegyzése így szól: „Megjelent valaki, aki eredetileg a magyar *millet*ből való, felajánlották neki a hitet [áttért], az Ahmed Tefvik nevet kapta, és a közkórházba (*bimarhane*) küldték körülmetélésre.”⁴⁹ Néhány hónappal később ugyanazon a napon két áttérő magyarról is készült bejegyzés, egymástól függetlenül, de gyakorlatilag azonos szöveggel. Az egyik az Ahmed, a másik a Mehmed nevet kapta.⁵⁰ A magyar áttérők többségénél a nyilvántartás rögzíti, hogy a külügyminisztériumból küldték át őket, ami feltehetőleg politikai menedékjogért folyamodó státuszukkal függött össze. A külügyminisztérium egyik esetben egy egész magyar családot (a házaspárt és három lányukat) küldött – a családfeleket a Mehmed Tefvik nevet kapta –, a bejegyzésből azt is megtudjuk, hogy ezután a rendőrmisztériumba utasították őket, hogy ott gondoskodjanak elhelyezésükről.⁵¹ Sajnos, bármennyire szeretné is megtudni a történész, kik voltak ezek az emberek, erről le kell mondania: a nyilvántartásba sohasem vezették be az eredeti, magyar nevet. Egyik esetben apát és fiát (új nevük Mahmud és Mehmed) „ömagassága Ömer pasa, a ruméliai hadsereg parancsnoka” küldte a hivatalhoz, így aztán hozzá is küldték vissza őket (a körülmetélés ügyében pedig a vezérkar főnökéhez [*Babi Seraskerij*]). A nyilvántartás margóján szereplő megjegyzésből arra következtethetünk, hogy az áttérést általában kérvényezni kellett, ebben az esetben azonban az áttérés szultáni parancsra történt, így a két férfi soron kívüli eljárásban részesülhetett.⁵²

Mahmud és Mehmed jó kapcsolatokkal rendelkezhetett. A szóban forgó Ömer pasa (1806–1871) – aki Mihajlo Latasként a horvát–szlavón határörvidéken

látta meg a napvilágot, és ott részesült iskoláztatásban, majd határőr lett, maga is áttért (1823-ban szökött Boszniába egy sikkasztás miatt indított eljárás folytán) – nevet mindenekelőtt a boszniai bejek 1850-es felkelésének leverésében játszott szerepe tette híressé (vagy éppen hírhedtté). 1850. április 14-én kétszáz újonnan áttért magyar csatlakozott ahhoz a Boszniába induló haderőhöz, amely felett Şumnuban tartottak szemlét. „Miközben elindultak a városból, a *müftü* bárányt áldozott értük, és karját felemelve mondta: »Imádkozom a győzelmetekért.« Miután elzengtek az áment, az újonnan áttért menekültek útra keltek újonnan meglelt hittestvéreikkel Bosznia felé.”⁵³ A történelem iróniája, hogy a boszniai bejek, akiknek leverésére indultak, már a XV. század óta muzulmánok voltak. Hannes Grandits grazi történész szerint „[a]z 1850–51. évi oszmán intervenció a késői oszmán uralom egyik legjelentősebb cezúráját jelentette Boszniában. Az oszmán hadsereg, amelynek parancsnoka Ömer pasa Latas volt, megtörte a helyi előkelők ellenállását, akik felvették a küzdelmet hatalmuk megkurtításával szemben. Csak ezen fegyveres beavatkozás (és számos előkelő Anatóliába száműzése) után kezdődött meg a tanizmat reformjainak tényleges végrehajtása.”⁵⁴ A Ivo Andrić történész és Nobel-díjas író viszont a pasáról írt regényében (*Omerpaşa Latas*), „az áttértek kegyetlenségét és korábbi nemzettársaik iránti gyűlöletét” emelte ki.⁵⁵

A magyar áttértek új hazájukhoz fűződő viszonyának egyik érdekes aspektusa, hogy az oszmán szultánt mindig a törökök szultánjaként, török szultánként emlegették.⁵⁶ Az oszmán tisztségviselőket is töröknek

46 ■ Lory Alder – Richard Dalby: *The Dervish of Windsor Castle. The Life of Arminius Vambery*. London, 1979. 48. old. – A fénykép aláírásában Szilágyi tévesen Szilányiként szerepel; a szerzők, meglehetősen tévedés foglyaként, nem közölnek információkat róla. Szilágyi Dániel (1830–1885) honvédőrmester, majd hadnagy, a török (és számos más nyelv) kiváló ismerője, nyelvtanár, tolmács, könyvgyűjtő volt (lásd Csorba: *i. m.* 389–390. old.), Vámbéry egy másik emlékiratában (*Küzdelmeim*. Bp., 1905. 123–124. old.), a mű *The Story of My Struggles* címmel angolul is megjelent) megemlékezik barátjáról – ahogy más isztambuli magyarokról is. (A ford.)

47 ■ Alder–Dalby: *i. m.* 69., 243–244. old.

48 ■ BOA Bab-I Ali Evrak Odasi [Fényes Porta, adóhivatal] (BEO) A-592 Sadaret Nezarret ve Devair 634. A szerző a hivatkozásért Dilek Akyalçın-Kayának tartozik köszönettel.

49 ■ Uo. 20 Muharrem 1267 / 1850. november 25.

50 ■ Uo. 6 Ramazan 1267 / 1851. július 5.

51 ■ Uo. 29 Şevval 1265 / 1849. szeptember 17. – A dátum alapján kérdéses, hogy politikai menekültről és családjáról van-e szó. (A ford.)

52 ■ Uo. 23 Muharrem 1266 / 1849. december 9.

53 ■ Bayram Nazir: *Osmanlıya Sığınanlar*; *i. m.* 186–187. old.

54 ■ Hannes Grandits: *Violent Social Disintegration: A nation-building strategy in late Ottoman Herzegovina*. In: N. Clay, H. Grandits et al. (eds.): *Social Disintegration in the Balkans 1839–1914*. London, 2009. 5. old.

55 ■ Bojan Aleksov: *Adamant and Treacherous: Serbian Historians on Religious Conversions*. In: D. Washburn et al. (eds.): *Converting Cultures*. Leiden etc. 2007. 169. old. – Andrić regénye 1976-ban jelent meg, magyarul: *Omér pasa*. Ford. Csuka Zoltán, jegyz. Hóvári János. Bp., 1984. (A ford.)

56 ■ Karpát: *i. m.* 23. old.

57 ■ *Times*, 1855. szeptember 3.: „The Investiture of Omar Pasha with the Grand Order of the Bath was performed with

nevezték, és nemigen tudtak mit kezdeni azzal, hogy sokuk egyáltalán nem török, hanem ízig-vérig oszmán, miként maga Ömer pasa is, aki élő bizonyítékul szolgált arra, hogy az előretartás céljából áttérő akár a legmagasabb rangra is emelkedhet. A pasa 1855-ben, a krími háború idején a török hadsereg főparancsnokaként megkapta a katonai Bath-rend nagyszalagját, a brit korona által adományozott egyik legmagasabb kitüntetést.⁵⁷ A pasa tehát példaképül is szolgálhatott számos új-oszmán magyarnak. A magyarokat az új környező társadalomhoz fűző viszonyoknak egy másik különös vonása volt, hogy az Oszmán Birodalmat már-már török nemzetállamnak tekintették, és a romantikus nacionalizmus eszményeitől áthatva vajmi kevés rokonszenvvel viseltettek a birodalomnak alávetett népek engedetlensége iránt. Ezért jelentkezhetek önként a boszniai felkelés leverésére. Hiszen a magyar szabadságharc bukásában nagy része volt annak, hogy a magyar nacionalisták nem tudtak szót érteni a kisebbségekkel – a horvátokkal, a szerbekkel és a románokkal. Azaz a romantikus magyar nacionalisták neofita muszlim-

much ceremony on the 11th [August] at the official residence of the English Ambassador at Pera.” Cevdet (Cevdet Paşa, *Tezâkir Tezkire*, No. 7. Bakiyye-i Vekâyi-i sene 1271. 52. old.) tehát tévesen állítja, hogy Ömer pasát a térdszalagrenddel (*dizbaşı nişan*) tüntették volna ki. A helyesbítésért Edhem Eldermnek tartozom köszönettel.

58 ■ A szerző köszönetet mond Kahraman Şakulnak idevágó megjegyzéséért. Arról, hogy a magyarok elleneztek a Habsburg Birodalom más népeinek autonómiáját, lásd Keith Hitchins: *The Rumanian National Movement in Transylvania 1780–1849*. Cambridge, 1969. 183. old.; Robert W. Seton Watson: *The Era of Reform in Hungary. Slavonic and East European Review*, 21 (1943), 2. szám, 166. old.; Gelu Neamtu – Ioan Bolovan: *The Revolution of 1848–1849 in Transylvania*. Cluj–Napoca, 2004. 35. old.

59 ■ György Spira: *The Nationality Issue in the Hungary of 1848–1849*. Bp., 1992. 14. old. (magyarul: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Bp., 1980. 26. old.) – Arról, hogy a Djordje Stratimirović vezette újvidéki szerb küldöttség és Kossuth 1848. április 8-án Pozsonyban lezajlott nem nyilvános találkozásán Kossuth szájából valóban elhangzottak-e a kérdéses szavak (ezt mindig tagadta), a magyar történetírásban nincs egyetértés. (A ford.)

60 ■ Timur: *i. m.* 14–15. old.

61 ■ *Marx és Engels művei*. 8. köt. Kossuth, Bp., 1962. 223–321. old.

62 ■ Timur ír arról, mennyire haragudott Marx, hogy Bangya, aki oly sok népet árult el, büntetlen maradt (*i. m.* 15. old.). A *Vogt úr* magyarul: In: *MEM*, 14. köt., Bp., 1966. 319–627. old.

63 ■ Pallas lexikon. Bp., 1893. II. 580. – Bangya (1817–1868) az osztrák kormány (és más kormányoknak) végzett besúgó tevékenységéről lásd Tibor Frank: *From Habsburg Agent to Victorian Scholar*. G. G. Zerffi (1820–1892). New York, 2000. passim.

ként is a liberális romantikus nacionalizmus polgári, közép-európai fogalmait alkalmazták a kései oszmán iszlám kontextusban.⁵⁸ Maga Kossuth nem volt hajlandó foglalkozni semmiféle szeparatista elképzeléssel, mondván, ha a szerbeket vagy románokat nemzetnek ismernék el, külön kormányt követelnének maguknak; amikor a szerbek továbbra is ragaszkodtak követeléseikhez, hozzátéve, hogy amennyiben elutasítják őket, máshová fordulnak, Kossuth azt válaszolta: ez esetben a kard hozza meg a döntést.⁵⁹

Általában Kossuthhoz hasonlóan érezhetett a többi vezető magyar tisztségviselő is. Miért is rokonszenveztek volna a lázadó boszniai bejekkel, arabokkal vagy drúzokkal, akikre minden bizonnyal mint felforgató elemekre vagy vad lázadókra tekintettek. Most, a szultán (névlegesen, vagy sem) muzulmán alattvalójaként engedelmességgel tartozván annak, akitők „Törökország szultánjának” tekintettek, meglepően gyorsan alkalmazkodtak új szerepükhöz.

Egyik-másik menekült igencsak kétes jellem volt, például Bangya János, aki nagyrészt Marx jóvoltából egy lábujjzetben él tovább a történelemben.⁶⁰ Marx 1849-ben Londonban ismerkedett meg Bangyával, aki Kossuth ajánlólevelével a tarsolyában azt állította, hogy forradalmárként a forradalom idején a hirszerzésért volt felelős. Rávette Marxt, írjon egy művet a magyar menekültekről, és megígérte, hogy gondoskodik azonnali megjelentetéséről. Mintegy két hónappal később Marx és Engels el is készült *A számkivetés nagyjaival* (*Die großen Männer des Exils*).⁶¹ Csakhogy közben Bangya eltűnt, és csupán 1853-ban bukkant fel ismét, immár a porosz rendőrség informátoraként. További három év és egy újabb metamorfózis után Isztambulban már mint az iszlámra csak nemrégiben „áttért” Mehmed bej brigádtábornok került elő. Időközben, távollétében, a lengyelek hazaárulásért elítélték: a vád szerint látszólag a lengyeleknek dolgozva a Kaukázusban a cserkeszeket az oroszok ellen lázította, valójában azonban az oroszoknak dolgozott azon, hogy visszatartsa a cserkeszeket az Oroszország elleni háborútól. Azt állította, magától Kossuthtól kapott erre utasítást. Nyíltan megvallotta, hogy az oroszoknak dolgozott, és az isztambuli orosz követség védelme alatt állt.⁶² Bangya ezután Isztambulból Európába távozott, majd visszatért, és 1868 februárjában bekövetkezett haláláig rendőrfőnökként tevékenykedett.⁶³

A Korall Szerkesztőség elérhetőségei:

terjesztes@korall.org
korall@korall.org
www.korall.org

1113 Budapest, Valkói u. 9.

A 2011-es évfolyamra várjuk az előfizetéseket.

Kérjük, jelezze szándékát a Szerkesztőségénél, és valamennyitidei számunkat postázzuk Önnek.

Az éves előfizetés ára:
4500 Ft,
egy szám ára
1250 Ft.

A KORALL Szerkesztősége 2011-ben a következő tematikus számokat jelenteti meg:

43.

A könyvtől az olvasóig (megjelent)

45.

Migráció, emigráció, integráció a 19-20. században

46.

Városi térhasználat – megközelítési lehetőségek

Nonprofit szervezetként lehetőségünk van az adóbevallások 1%-os felajánlásainak fogadására. Kérjük, ha úgy ítéli, tiszteljen meg minket támogatásával!

Adószámunk:
18255030-1-43

Nevünk:

**KORALL
TÁRSADALOMTÖRTÉNETI
EGYESÜLET**

Az „égből pottyant, képzett katonai kádereket” valóban szívesen fogadta az Oszmán Birodalom. Bár a menekültek közül sokan megkedvelték új hazájukat, úgy tűnik, mégis külön kasztot alkottak, amelyről sosem kopott le az „idegen” vagy a „hitetlen” bélyege. A menekültet, még ha áttért, még ha pasarangra emelkedett is, magánbeszélgetésekben továbbra is mint „a hitetlen (*gavur*) XY pasát” emlegették.⁶⁴ Miként tekintettek ezek az emberek új hazájukra, amely mellett döntöttek, és hogyan látták azokat, aki egyszerre csak hitsorsosaik és polgártársaik lettek? Természetesen az eseteket külön-külön kell megvizsgálnunk, hiszen a bevándorlók összessége – az arisztokrataktól a jámbor parasztokig és mesteremberekig – belsőleg differenciált volt. És az a kérdés is felmerül, hogy meddig lehet eljutni egy új identitás „felöltésével”? Egy lengyel áttért, Isa Saharin (Pruski), akit a sajtó megtámadott, amiért őszintén bírálta az Oszmán Birodalmat, ugyanilyen őszintén válaszolt: „Lengyelország az anyám, Törökország pedig a nevelőanyám. Míg Anyámat fel nem támasztják, az a célom, hogy választott hazám javáért dolgozzam. Ezért mint muzulmánok jogom van kifejeteni nézeteimet, amiről csak akarom. Jogomban áll dicsérni a jót, és bírálni, ami rosszat látok. Mert mindig a legjobbakat kívánom ennek az országnak, és azon dolgozom, hogy minden nehézséget legyőzzön.”⁶⁵

A legnehezebb talán arra válaszolni, mennyire volt őszinte a bujdosók áttérése. Murad pasát (Bemet) körülmélték. Ismail pasa (Kmety) számára az iszlám személyiség gyakorlati okból magára öltött szerep volt. Mehmed bej (Bangya), a kalandor – vagy Vámbéry Ármin – az iszlámot és az oszmán állampolgárságot eszköznek használta a török–európai kulturális miliók réseiben befutott karrierjéhez. Az, hogy az idézett modern török szakirodalom fel sem veti az áttérés őszinteségének kérdését, jellegzetes beállítódásra utal, mint ahogy az is jelzésértékű, hogy tényként kezeli az áttérést az iszlámra, és egyszerűen feltételezi, hogy mondjuk Murad effendi muzulmán volt, hiszen Murad Effendinek hívták; hogy cseppet sem találja szokatlannak, ha Ismail pasa Londonban visszaválszik Kmetyvé, majd Törökországba visszatérve, ismét felölti Ismail pasa identitását. Az általam ismert modern török szakirodalom a magyar és a lengyel menekültekről sehol sem említi akár csak a lehetőségét is annak, hogy az áttérés névleges is lehetett. A modern feldolgozásokat ugyanaz a beállítódás jellemzi, mint vizsgálódásuk tárgyát: beérik azzal, hogy „XY pasa” muzulmánként viselkedett.⁶⁶

Így hát az, a magyarok őszintén „törökké lettek-e”, vagy sem, olyan kérdés, amelynek a maga idejében nem volt semmi jelentősége. □

Pajkossy Gábor fordítása

64 ■ Az oszmán kormányzat 1856-ban a törvénnyel ellentétesen nyilvánította a sértő „hitetlen” (*gavur*) kifejezés használatát.
65 ■ Jerzy S. Łatka: Polonya Mültecileri ve Yeni Fikirler [Lengyel menekültek és új eszmék] *Tarih ve Toplum*, 1991. július. 23–37. old.
66 ■ Bayram Nazir: *Osmanlı'ya Sığınanlar*, i. m. 81–87. old. A szerző ezen legutolsó nagyobb munkájában egyáltalán nem tér ki arra, mennyiben volt őszinte az áttérés.